

Розуміння сили

Іван Шаблінський,
капітан першого рангу

Сила - одне з найперших уявлень і понять, що увійшли в життя людини і посіли в ньому центральне місце. В політиці сила має глибинний зв'язок з таким явищами, як насильство і ненасильство. Розуміння сили і споріднених з нею понять сьогодні, в інформаційну добу розвитку людства, потребує уточнення з огляду на суттєву зміну соціально-історичних умов.

Природничі та суспільні науки протягом багатьох століть схилилися до ототожнювання поняття сили з поняттям енергії. Дослідження сил, що діють у природі, осягнення їх сутності і бажання людини опанувати ними приводить, зрештою, до основи, яка визначає будь-яку силу. Ця основа – енергія. Вона є ресурсом сили і організовується в різні форми сили для цілеспрямованої дії.

Для сил, що діють в суспільстві, роль ресурсів виконують не тільки різні види природної енергії, але й енергія соціальна. Соціальна енергія – наслідок трансформації природної енергії людським суспільством. Носієм і уособленням соціальної енергії виступають як людські спільноти, так і окрема людина – член суспільства. Енергія людських мас є ресурсом всього розмаїття соціально-політичних сил.

Соціально-політична сила – це певним чином сформована і спрямована соціальна енергія.

Всі сили, які діють у сфері “...взаємодії природи і суспільства, в якій людська діяльність стає головним визначальним чинником розвитку” [1] – антропосфері, можна поділити на два рівні складності:

- на першому рівні – сили природних процесів, що діють без втручання людини;
- на другому – сили природних процесів, що діють із втручанням людини або керовані нею.

На другому рівні взаємодіють природні та суспільні сили.

“Існують дві форми об’єктивного процесу – природа і цілеспрямована діяльність. Проте, беручи до уваги експансивність останньої, можна наполягати на стратегічній зміні ситуації: дві форми об’єктивного процесу послідовно трансформуються в одну... Складається єдине ціле, що активно проявляє себе: унітарний антропокосмічний науково-техно-натурний комплекс з автономними закономірностями функціонування і самоперетворення” [2].

Панування над силою, яка не є частиною того, що дане природою людині у фізичному розумінні (її особиста фізична сила), виділила її з тваринного світу. Взявши до рук палицю і камінь, опанувавши силу вогню, примусивши інших

собі подібних виконувати її задум, людина крок за кроком виходила за межі можливостей впливати на оточуюче середовище, користуючись лише однією особистою фізичною силою, яку їй подарувала природа. Людина пододала межу можливостей, яка визначалась параметрами її організму завдяки здатності мислити.

Здатність мислити озброїла людину і зробила її найсильнішою істотою в первісному світі, бо збільшила її вплив на оточуюче середовище в багато разів.

Забезпечуючи нагромадження і вдосконалення матеріальних та духовних ресурсів, людство нагромаджувало і вдосконалювало свої можливості перетворювати природне середовище. Правда, використання для цього ресурсів і потужностей часто в історії людства давало діаметрально протилежні результати: від побудови потужних суспільно-історичних формацій і держав як уособлення сили цих формацій – до їх повного занепаду та руйнування, що свідчило про їх недосконалість і слабкість.

Нагромадження людськими спільнотами ресурсів і формування ними можливостей дії для досягнення своїх цілей є запорукою прогресивного розвитку. Прогресивність дії визначається наявністю в спільноті переваги кількості ресурсів, залучених до моделі творення, і ступеня досконалості їх організації над кількістю та ступенем досконалості організації ресурсів, залучених до моделі деструкції. Дуже важливу роль відіграє чітко сформульована мета дії.

Протиріччя всередині суспільства зводяться до боротьби за право реалізувати свою модель організації ресурсів і спрямовувати їх на досягнення визначеної мети. На полюсах цієї боротьби – сила і насильство як уособлення, відповідно, позитивної і негативної частин людської практики.

Б.Франклін визначав людину як “тварину, що створює знаряддя”, а К.Маркс додавав: творяться “знаряддя праці з допомогою також знарядь” [3]. Спонукала людину до цього необхідність підвищити свої можливості впливати на оточуюче природне і соціальне середовище. “Люди ...чим більше вони віддаляються від тварин, тим в більшій мірі вони роблять свою історію самі, свідомо, і тим меншим стає вплив на цю історію непередбачуваних наслідків, неконтрольованих сил і тим точніше відповідає історичний результат поставленій раніше меті” [4].

Людину від тварини відрізняє свідоме творення, пошук і вдосконалення моделі організації особистих (ресурсів організму), природних та соціальних ресурсів з певною метою. Іншими словами, **людину від тварини відрізняє пошук сили. Хибні кроки в цьому пошуку приводять до насильства, втрати ресурсів, суспільного регресу. Історія людства, таким чином, - це постійний пошук сили.**

Тварину задовольняє модель організації ресурсів, дарована їй природою, яка втілюється в її організмі. Людина ж постійно веде пошук досконаліших форм організації ресурсів для досягнення новітніх цілей. Створюючи соціальну модель організації ресурсів, вона перебуває під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Стихийне чи свідоме врахування творцем моделі об'єктивних чинників сприяє оптимальному використанню природних та соціальних ресурсів, створенню сильного суспільства, зводить до мінімуму насильство і втрату ресурсів.

Проте, “все ще існує велика невідповідність між поставленими собі цілями і

досягнутими результатами, ...продовжують переважати непередбачувані наслідки, ...сили, що не контролюються, набагато могутніші, ніж сили, що приводяться в рух планомірно” [5].

Недосконалість моделей організації ресурсів, помилки у визначенні соціально корисної мети спричиняють відступи від позитивної практики, вихід за межі людського виміру існування, нехтування гуманних законів. Людство вдається до насильства – і втрачає ресурси.

При створенні реальної прогресивної, тобто силової (а не насильницької) соціальної моделі, опора робиться на людський вимір існування, що визначає рівень оптимальності використання ресурсів та її відповідність рівню цивілізаційного розвитку суспільства.

Збільшуючи свої можливості, людина шукала засоби впливу на сили природи та суспільства з метою їх підпорядкування, не завжди розуміючи їхню сутність. На початку історії людства об'єктами цього підпорядкування були лише сили природи. З часом настало розуміння, що суспільні сили теж потрібно дослідити, зрозуміти і впорядкувати. Незбагненні сили суспільства, неправильно керовані лідерами, виходили з підпорядкування і набирали протилежних якостей.

Дика, нецивілізована людина була часткою сліпих стихійних сил природи. З початком історії людство почало формувати суспільно-історичні сили, які були здобутком вищого ґатунку, ніж природні сили. Вони були розрізненні і розкидані на поверхні земної кулі, майже не взаємодіяли і не залежали одне від одного в просторі і часі.

З настанням інформаційної доби цивілізації людство цілком переходить до нової якості ресурсів суспільно-політичних сил. Всі без винятку людські спільноти стають взаємодіючими акторами антропосфери. Ця доба завершує глобальне залучення людства до спектру активно взаємодіючих і взаємозалежних суспільно-політичних сил, які спираються на природні ресурси всієї планети. “Процеси перетворення природи людиною і власне природні процеси перетворення зливаються в єдиний процес – перетворення соціоприродної тотальності”[6].

Людство набирає ознак єдиної глобальної планетарної сили. Ця сила безперервно перебуває під руйнівним тиском насильства. Зрозуміти її зміст і потенції означає відкрити дорогу до багаторазового збільшення і розширення позитивної людської практики, побудувати надійну перешкоду насильству, яке теж набирає глобальних ознак.

У XX столітті людство постало перед низкою нових загроз – внаслідок можливості виникнення катастрофічних подій через нерациональну діяльність окремих його спільнот, скеровану на спотворене нарощування силових потенціалів, а точніше – потенціалів насильства.

Традиційно, в основному завдяки теоретикам західної школи “реальної політики” та марксистам, у політиці феномен сили розглядається у зв'язку із здатністю до прямої і безпосередньої дії для досягнення визначеної мети. Популярною стала теза теоретиків “реальної політики” про силу як “засіб впливу одного активного суб'єкта на поведінку іншого, на хід політичних подій у бажаному напрямку” [7]. Не меншого поширення здобуло розуміння сили як “одного з легітимних засобів примусу, що застосовується при вирішенні

політичних завдань без згоди сторін і коли інші засоби не приводять до вирішення тієї чи іншої проблеми” [8].

К.Маркс і Ф.Енгельс значною мірою поділяли ці погляди: ”Досі насильство, війна, грабіжництво, розбій і т.д. оголошувалися рушійною силою історії” [9]; “Насильство (тобто державна влада) – це теж економічна сила!” [10] – писали вони.

Це породжувало і породжує плутанину і зміщення акцентів у розумінні таких феноменів, як “СИЛА” і “НАСИЛЬСТВО”.

В наведених визначеннях навіть ототожнення сили і насильства. Сила при цьому навіть не пов’язується із суспільно корисною метою.

Слід зауважити, що природа сили полягає в оптимальній і доцільній організації ресурсів для дії в конкретних умовах і досягнення соціально корисної мети.

Мета – похідний момент суспільно-політичного процесу, який визначає установки, завдання та форми діяльності, а також її кінцевий результат. Мета відіграє головну роль у визначенні моделі організації ресурсів і доцільності їх використання.

Організація ресурсів сили здійснюється згідно з ідеєю (моделлю), яку пропонує рівень цивілізаційного розвитку суспільства (соціально-економічні відносини і технології) та мета дії.

Ресурси – це сукупність “джерел і передумов отримання необхідних людям матеріальних та духовних благ, які можна реалізувати при існуючих технологіях та соціально-економічних відносинах” [11].

Визначальними ознаками сили є гармонійна організація ресурсів у відповідності з суспільно корисною метою, стабільність, здатність до гнучкої та ефективної дії для вирішення проблемних питань суспільного життя, органічна відраза до агресії та насильства.

В діях суспільно-політичних сил реалізується найвище пізнання людиною законів природи та суспільства.

Ресурси, засіб і форма (модель) організації ресурсів та мета є складовими частинами, синтез яких породжує суспільно-політичну дію – силу чи насильство.

Ресурси, оптимальна модель їх організації для досягнення мети, суспільно корисна мета, на досягнення якої спрямована сила, формують силу і набирають якості її складових тільки в єдності.

“... сила – це єдність рефлексивної і безпосередньої стійкості, іншими словами – єдність форми і зовнішньої самостійності” [12].

“Що таке досконалість кожної речі? Ні що інше, як життя, що творить в ній, сила його буття” [13].

Сила – істинна цілісність, завершена сутність, яка утримується в певних межах, особливий світ для себе, особлива якість і форма. Виникнення (формування і прояв) сили – це рух, який походить від певного початку, досягає певного значення (апогей, вершина, рівень напруження тощо) і нарешті приходить до занепаду, втрачаючи свої змістові ознаки. **Силу потрібно розглядати як безумовно досконалу і позитивну частину людської практики, “яка за своїм змістом є освоєнням і перетворенням природних і соціальних об’єктів” [14].**

Насильство, в свою чергу, виступає як хибна і негативна частина людської практики, яка теж може бути скерована на освоєння і перетворення природних та соціальних об'єктів, але із значними незворотними втратами ресурсів, іноді взагалі на межі і навіть за межею доцільності соціально-політичної дії.

Причинами будь-якого насильства є недосконалість суспільних інститутів та амбівалентність мотивів їх діяльності, тобто безсилля і нездатність утримуватися в межах позитивної людської практики, дотримання гуманних законів.

Примус є однією із форм збереження насильства. Застосування примусу в політиці – прояв слабкості суспільства загалом і влади зокрема. Примус – свідчення переродження сили і втрати її змістових ознак.

Переродження сили веде до втрати її спрямованості та якісних параметрів, навіть коли зовнішні ознаки певний час зберігаються. Проте це не означає, що сила породжує насильство. Насильство – наслідок розпаду, загибелі сили, тобто безсилля і хаосу – браку ресурсів, негармонійності та недоцільності їх організації, браку соціально корисної мети.

“Позитивне є завжди ціле, або єдність; те, що протистоїть йому – роз'єднання цілого, дисгармонія, атаксія сил”. І далі: “... дисгармонія – це не роз'єднання сил, а їх фальшива єдність, яку можна назвати роз'єднанням лише по відношенню до істинної єдності” [15], тобто безсиллям. Ця думка Ф.Шеллінга може без застережень інтерпретуватись як визначення неоптимальної організації ресурсів та невірно визначеної мети, тобто насильства.

Враховуючи сказане, пропонується визначити силу як **раціональну за змістом творчу дію (тобто таку, яка виникає при оптимальній, гармонійній організації ресурсів і передбачає соціально корисну мету), яка належить до позитивної частини людської практики внаслідок обмеження за формою гуманними законами суспільства і відповідності їй за змістом людському виміру існування.** Таке розуміння сили знімає проблему тотожності “СИЛИ” і “НАСИЛЬСТВА”.

Насильство в такому разі виступає як безглузда, руйнівна за природою дія, що входить до негативної частини людської практики – внаслідок виведення її за межі гуманних законів та людського виміру існування. Тобто, антипод “СИЛИ” – “АНТИСИЛА”.

Принципова різниця між силою і насильством полягає в тому, що сила творить, будує і тому зберігає ресурси. Насильство – навпаки: руйнує і розпорошує ресурси.

Примус, як легітимна форма насильства, так чи інакше призводить до матеріальних і моральних втрат. Але вона є тільки меншим злом, яке свідомо обирається політичними лідерами, а більшістю суспільства вимушено визнається необхідністю – як факт, що вже відбувся. При цьому немає серйозних гарантій, що примус знову не повториться в ширших масштабах і не переросте в брутальніші форми насильства.

Як би не було, примус – це прояв безсилля, ознака слабкості, а не сили, хоча б з тих міркувань, що інших засобів для вирішення проблеми в певній ситуації просто не знайшлося.

“Насильство виступає одним з джерел влади. Проте влада (в тому числі і

державна) не зводиться до насильства. Доцільно виходити з припущення, що насильство є симптом кризи влади. В нормі влада ґрунтується на мирних підвалинах” [16].

Насильство повсякчас проявляє себе у формі дії, спрямованій на досягнення цілей, що не є суспільно корисними або їх суспільна корисність викликає сумнів і, зрештою, стає на заваді суспільно-політичному прогресу.

Сила – наслідок стійкої збалансованості відносин між людськими спільнотами, а також окремими людьми. Вона досягає найбільшої потужності в момент “золотої середини” – стану максимальної збалансованості інтересів всіх прошарків суспільства чи членів окремих спільнот. Саме такий стан забезпечує вирішення проблемних питань суспільства ненасильницьким шляхом.

Ненасильство – вища форма суспільно-політичних стосунків у контексті дії творчої сили, яка ґрунтується на свідомому сприйнятті точки зору опонента, без будь-яких ознак репресивності і внаслідок тільки переконання, на умовах рівності прав опонентів захищати свою думку, а також дотриманні “моральних стандартів взаємної терпимості у вирішенні конфліктних ситуацій” [17]. Іншими словами, це дія і взаємодія суб’єктів і об’єктів суспільно-політичного процесу, яка абсолютно виключає будь-які форми тиску.

Насильство – наслідок порушення збалансованості відносин у суспільстві. В момент “золотої середини” воно зникає, витісняється ненасильством. Насильство набуває найбільшої потужності при руйнуванні балансу відносин і виході дій окремих людських спільнот і осіб за межі позитивної людської практики, при нехтуванні людського виміру існування та законів гуманності.

Між силою і насильством весь час точиться запекла боротьба за ресурси матеріальні і духовні. Апогеєм цієї боротьби стала епоха протистояння двох військово-політичних блоків – НАТО і Варшавського договору, коли насильницькі методи вирішення міжнародних проблем мали в своєму розпорядженні колосальні ресурси провідних країн світу. Проте безпрецедентне нарощування потенціалів насильства, яке поставило під загрозу існування людства, було свідомо призупинено і розпочато процес його зниження. Частина ресурсів насильства була трансформована в ресурси сили – стримування агресії та війни.

Незважаючи на колосальні втрати через дію насильства, людство продовжує свій динамічний розвиток. Це свідчить, що **позитивна людська практика значно переважає негативну, що в світовій спільноті загальний потенціал діючих творчих (силових) моделей набагато переважає потенціал діючих руйнівних (насильницьких) моделей організації ресурсів.**

Сила – тотожність творчого руху, розвитку, творіння, самого життя. Життєвості сили перешкоджає і чинить опір все, що відмирає або стоїть на місці.

Перешкода притягує силу як об’єкт, на якому остання себе випробовує і перевіряє. При подоланні перешкоди сила руйнується як недостатня і несвоєчасна (що сприяє перехопленню ресурсів моделями насильницького типу) або зростає після подолання перешкоди і шукає нових випробувань. Вона не існує без руху і перешкод.

Сила – явище всезагальне і всеосяжне – в розумінні дії, що творить і будує,

бо будь-який суб'єкт сили чи об'єкт, що перебуває під її впливом, пронизані різноманітними і взаємодіючими її проявами.

“Природа – священна, первісна сила світу, що вічно творить і породжує з себе самої і, діючи, творить речі” [18]. Всі об'єкти, що існують у природі і суспільстві, піддаються впливам різних сил і, в свою чергу, можуть генерувати силу залежно від своїх потенцій, проявляючи синергетичні якості, і засвідчувати в такий спосіб своє існування – за умови їх залучення в якості ресурсів сили до певної системи відносин для досягнення суспільно корисних цілей – цілей творення.

Не можна уявити предмет, який не був би уособленням сили чи її ресурсом. У цьому розумінні і певна людська спільнота, і певна людина, сама по собі чи в поєднанні з механізмом, і сам по собі механізм є ресурсом і водночас уособленням сили в залежності від залучення до певної цілісної системи організації ресурсів чи виступаючи у вигляді такої.

Сила проявляє себе в різноманітних формах організації енергії. Ці форми можуть посилювати одна одну і, навпаки, протидіяти, але ніколи не знищувати і руйнувати. **Неспроможність двох чи більше сил знайти форму взаємодії для збільшення своїх потужностей – ознака переродження і втрати їх позитивних творчих якостей, свідчення появи в спектрі їх діяльності елементів негативної людської практики. Зіткнення, взаємопослаблення і взаємознищення свідчать про боротьбу моделей організації ресурсів насильства, про перевагу негативної практики над позитивною.**

Природний рух матерії, дія законів природи і суспільства спрямовані на пошук найдосконаліших форм організації ресурсів. Рівень досконалості моделі організації перевіряється через прояви сили.

Існують два основні типи моделей організації ресурсів для суспільно-політичної дії. Вони принципово відрізняються за двома ознаками: 1) ставленням до ресурсів – збереження (силова модель) і руйнування (насильницька модель); 2) за соціальною корисністю (силова модель) та шкідливістю (насильницька модель) мети, на досягнення якої спрямовані ресурси.

Виникнення спалахів насильства, переростання їх у масові руйнівні дії і війни, що ведуться державами і народами, – це є свідчення хибності обраних суспільних цілей, моделей організації ресурсів і, як наслідок, регресивного розвитку людських спільнот.

Сила свідчить про досконалість моделі організації ресурсів. Досконало організовані ресурси, навіть у невеликій кількості, спроможні породжувати багаторазове збільшення сили. Емерджентна здатність – наслідок використання найдосконаліших моделей організації ресурсів. Це – моделі “золотої середини”.

Досконала модель організації ресурсів, у комплексі з чітко визначеною суспільно корисною метою, породжує досконалу силу, спроможну ефективно чинити опір руйнівним впливам насильства і позбавляти його ресурсів.

Література:

1. Ноосфера. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С.Аверинцев и др.- 2-е изд. – М., Сов. энциклопедия, 1989. – С.428.
2. **В.Ильин.** Политическая антропология / Под редакцией В.Ильина.- М., Изд-во МГУ, 1995.- С.20.
3. **Г.Алексеев.** Энергия и энтропия.- М., Знания.- 1978.- С.14.
4. **К.Маркс и Ф.Энгельс.** Введение к «Диалектике природы» / Избранные произведения. В 3-х т. Т.1.- М., Политиздат, 1985.- С.54.
5. **К.Маркс и Ф.Энгельс.** Введение к «Диалектике природы» / Избранные произведения. В 3-х т. Т.1.- М., Политиздат, 1985.- С.54
6. **В.Ильин.** Политическая антропология / Под редакцией В.Ильина.- М., Изд-во МГУ, 1995.- С.21.
7. Сила. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю.Аверьянова.- Изд-во Моск. Коммерч. ун-та. 1993.- С.352.
8. Сила. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю.Аверьянова - Изд-во Моск. Коммерч. ун-та. 1993.- С.352.
9. **К.Маркс и Ф.Энгельс.** Фейрбах. Противоположность материалистических и идеалистических воззрений / Избранные произведения. В 3-х т. Т.1.- М.: Политиздат, 1985.- С.66.
10. **К.Маркс и Ф.Энгельс.** Письма / Избранные произведения. В 3-х т. Т.1.- М., Политиздат, 1985.- С.546.
11. Ресурсы. **Н.Реймерс.** Природопользование: Словарь-справочник. – М., Мысль, 1990. – С.451.
12. **Г. Гегель.** Наука логики. / В 3-х т.- М., Мысль, 1971.-Т.2.- С.160.
13. Об отношении изобразительных искусств к природе” / Соч. в 2-х т.М.- Изд. Мысль, Т.2. – С.55.
14. Практика. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.Аверинцев и др.- 2-е изд. – М., Сов. энциклопедия, 1989. – С.503.
15. **Ф.Шеллинг.** Философское исследование о сущности человеческой свободы и связанных с ней предметах / Соч. в 2-х т.М.- Изд. Мысль, Т.2. –С.118.
16. Насилие. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю.Аверьянова.- Изд-во Моск. Коммерч. ун-та. 1993.- С.191.
17. Ненасильственные действия. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю. Аверьянова.- Изд-во Моск. Коммерч. ун-та. 1993.- С.216. (431 с.).
18. **Ф.Шеллинг.** Об отношении изобразительных искусств к природе / Соч. в 2-х т. М.- Изд. Мысль, 1989.- Т.2. – С.54.